



Комунистическата пропаганда си отиде, но недоверието остана



„През последните 30 години ние не установихме стабилно разбиране за това, че животът в лъжа и тоталитарност е нещо лошо. Нито се разбрахме за основните ценности.“

Речта на Георги Господинов е представена на конференцията "Замъгляване на истината. Дезинформацията в Югоизточна Европа", организирана от Медийната програма за Югоизточна Европа на фондация "Конрад Аденауер" на 4 април в София.

Ако всички хора знаеха какво говорят един за друг, на света нямаше да има дори четирима приятели. Това пише Паскал няколко века преди появата на социалните мрежи. В думите му има едно естествено допускане, че е невъзможно, разбира се, всички да знаят какво говорят другите. Днес, за добро или лошо, знаем, че е възможно. А по отношение на приятелите дори цифрата 4 ми се вижда твърде преувеличена. Светът се е напукал и разтрошил на безброй малки парчета. Разделил се е на няколко милиарда медии (всеки е медия) и всяка от тези медии вика срещу другата.

Когато медиите и идеологията се сляха

За да разберем какво се случва днес в една изцяло медиализирана среда, все пак трябва да се върнем малко по-назад. Разбира се, не в 17 век на Паскал, но поне в първите десетилетия на 20 век. Тогава, когато старите днес медии - радио, кино, кинохроника, са били млади и току-що прощаващи. Занимавал съм се с онова време и мога да кажа, че тъкмо тогава, след Първата световна война, се случва това ранно, но мощно и необратимо срастване на медии и идеология, на медии и пропаганда.

Точно преди сто години **навлизането на радиото в живота** на хората е посрещнато със същия ентузиазъм и шок, с който навлязоха новите дигитални медии днес. Още тогава усещането е за господство над времето и пространството - усещане, че светът е вече на една ръка разстояние,

достъпен по всяко време на денонощието, че се носим на крилете на радиовълните, че вече сме едно голямо семейство, всеобщо братство и пр. - всичко това са конкретни фрази не от днес, а от влизането на радиото през 1920-те. Много скоро обаче от средство за сближаване и братство радиото се превръща в инструмент за пропаганда и разделяне. Известно е, че Рузвелт и Хитлер са първите политици, построили успешно предизборните си тактики върху платформата на новата медия. Тъкмо радиото впрочем е основната медия на **Втората световна война**.

"Войната на световите"

И пак в този период можем да видим къде на шега, къде наистина, може би първата масова фалшива новина, разпространена през тази глобална медия. Това е известният пример с радиоemisията от 30 октомври 1938 г., когато **Орсън Уелс симулира нападение на марсианци**, поставяйки в ефир "Войната на световите" от Хърбърт Уелс. Ефектът е повече от симптоматичен - паника, хаос, обезумели хора, бягащи, молещи се и пр. Изследователите отбелязват, че на тази паника са се поддали предимно социално слаби и безработни граждани, но я свързват и с чувството за обща несигурност в навечерието на войната, което усилва склонността "към смесване на реалност и фикция".

Осемдесет години по-късно ние сме непрекъснато бомбардирани от "войни на световите". Нещо повече, намираме се **насред една война**, реално бушуваща в източния край на Европа, в ситуация на силно нагнетена тревожност, подложени на непрекъснати дезинформации - при това с медии, многократно надвишаващи влиянието на радиото.

Струва ми се, че тази ситуация днес е следствие от няколко класически подценявания и слепоти. Най-напред подценихме силата на думите и историите. В източноевропейските общества това се случи, защото в продължение на половин век бяхме облъчвани с директна и груба пропаганда и в някаква степен обръгнали, а поне част от обществото беше отвратено от нея. Както пише големият полски поет Збигнев Херберт, "тяхната реторика наистина бе прекалено окаяна (...) диалектика на палачи, никаква изисканост на мисълта".

Но защо тогава днес не сме имунизирани срещу фалшивите идеологии? От една страна, някогашната пропаганда отвращаваше и беше лесно разпознаваема, от друга обаче тя създаде трайно недоверие в публичното говорене, в говоренето на собствените ти държавни институции. Комунистическата пропаганда си отиде, но недоверието остана. Когато в последните години дойде реториката на популизма и езикът се смени, изведнъж се оказахме неподготвени, не я разпознахме и твърде лесно се изкушихме и се поддадохме пред по-изкустителното говорене. Ние не го разпознахме директно като пропаганда. В началото всички тези приказки за плоската земя и **пусканите в небето кемтрейлс** ни изглеждаха невинни и смешни.

Мисля, че първият трус дойде, когато подобни "смешни" конспиративни теории **доведоха на власт един американски президент**, изваден като от безнадеждно остаряла шоупрограма. Който на всичко отгоре обещавахе да направи Америка велика отново, както някога. Всички дотук обещаваха бъдеще, той обеща минало. И спечели.

Вторият трус дойде по време на Ковид. Тогава разбрахме, че замъгляването на истината не е само политически опасно, а физически смъртоносно. Конспиративните теории и **фалшивите разкази убиваха и убиват хора**. Третият и като че ли най-силен трус дойде с войната на Русия в Украйна. Тази война не започна с навлизането на танковете на 24 февруари, тя започна години преди това, дори преди анексирането на Крим. Започна като пропагандна война. Започна като пренаписване на миналото и опит то да бъде възстановено. И за съжаление ще продължи доста след замлъкването на оръжията. Пропагандните войни винаги траят по-дълго от истинските. И там не се подписват примирия, нито се разпускат армиите.

Битка за истината

Казах, че разбираме всичко това, но въпросът е успяхме ли да го разкажем. Да разкажем не сухо и през числа, а през историите и телата, които стоят зад тези числа. Защото днешната битка с конспиративните теории и дезинформация не е просто битка за истината, а битка на историите и разказите ни за истината. Нещата са отишли напред, станали са перфидни, фактите не са достатъчни, защото са лесно манипулируеми. Всеки факт може да бъде преинтерпретиран в полза на различна конспиративна теория. Онова класическо твърдение на The Guardian, което стои като епиграф на страницата с мнения: "Коментарът е свободен, фактите са свещени", вече е преобърнато с краката нагоре и по-скоро коментарите са станали свещени. Дайте ми каквато искате интерпретация и аз ще ви намеря факти.

Говоря за разкази и истории, а това в някаква степен е свързано с литературата, от която идвам. Струва ми се, че литературата ще става все по-важна в тази кризисна ситуация. Преди много години бях написал, че ако политиците и икономистите четяха книги, нашите кризи щяха да бъдат различни. Има времена, в които Чехов, Кафка, Томас Ман или Вирджиния Улф имат по-силно експертно знание за кризите ни, отколкото експертите. Мисля, че днешното време е такова. И темата ни за замъгляването на истината, за роенето на фалшивите версии за света още повече актуализира силата на литературата. Каква е нейната сила? Литературата се явява естествен антидот, противоотрова срещу фалшивите новини. Някой може да каже, че то и литературата е фикция, измислица. Но има съществена разлика. Фикцията не е лъжа, тя е възможен свят, в който живеят, страдат, радват се и умират герои, с които ние се идентифицираме, страдаме и се радваме. И трупаме екзистенциален опит, разбираме за околните и за света.

Емпатията е ключът

И другата суперсила на историите и литературата: като те карат да състрадаваш на героите, те произвеждат емпатия у читателя. Дълго време емпатията беше леко подценена. Може би защото не носи печалби, не вдига брутният вътрешен продукт, не е енергиен източник. А всъщност в днешната невидима **война на идеологии и дезинформация**, емпатията е жизнено важна. Особено в този разделен свят, където производството на омраза и врагове е основна индустрия. Емпатията е засечката в това производство. Там където имаме индивидуално състрадание, масовата психоза блокира.

Така че нека никога да не подценяваме думите, историите, литературата и културата. Те са част от националната сигурност. И когато увеличават разходите за танкове и установки, а negliжират културата и образованието, държавите правят огромна грешка. Новите войни и новите кризи ще са на полето на човешкото сърце, на ума и думите, от които сме направени. Разказът вече е друг и той минава през човека и неговите страхове, самота, обърканост и надежди. Уви, това добре го знаят и тези с центровете за дезинформация и конспирации. Стигнали сме дотам в последната година - всъщност всяка война с ужасите си стига дотам - да отстояваме границите на човешкото. Всяка война зачерква векове цивилизация.

Да се върнем тук в точката, от която говорим сега. Сред държавите в ЕС България е страната, **стояща най-близо до руската гледна точка** за войната. Предполагам, че това също важи за много от държавите в Югоизточна Европа, особено за славянските държави. И сега трудният въпрос: Защо тук се поддаваме по-лесно на пропаганда и фалшиви новини, особено на тези от Русия?

Нека кажем, че основна част от тях се разпространяват през Фейсбук, около 90 процента от трафика минава през тази мрежа. Което прави пропагандата трудна за овладяване и разконспириране. А в България, с 2-3 изключения, няма сериозна аналитична медия като The Guardian, FAZ, NZZ, *Süddeutsche Zeitung* и пр. Българските медии в голямата си част се захранват основно от Фейсбук. Това е "информационната агенция", основният хъб за новини и коментари. Така, съзнателно или не, медиите легитимират конспиративното говорене, което се шири в социалните мрежи.

Шизофренията на живота в социализма не свърши на 10 ноември

Защото, както казах, дълги години сме живели в двоен режим спрямо истината. Тоталитарните системи налагат подобен режим на живеене. Разбира се, не съвсем по един и същи начин в различните държави и общества. Съпротивата срещу "живота в лъжа" по Хавел, е една в Чехия и Полша например, и друга в България. Живеенето в "замъглена истина" беше основният модус вивенди на живеенето ни по време на социализма. Там се случваше подмяната на езика: Наскоро си припомних как например ни учеха, че не се казва "повишаване на цените" на някои продукти, а "нормализиране на цените". В тази система се появи онова, което бих нарекъл "синдромът на кухнята и райбера" - малкото пространство, където можеш да слушаш тайно забранено радио или пак тайно и много тихо да псуваш властта заедно с приятели. Същите, с които на следващия ден ще размахваш карамфили пред трибуната на някоя манифестация или ще слушаш разяснения на партийни директиви с колектива. Тази шизофрения на живеенето в социализма не свърши на 10 ноември.

Друго важно нещо беше дефицитът. Но не дефицитът на стоки, а дефицитът на истински новини, което естествено отваряше черния пазар на слухове. Както при всеки дефицит, когато нещо се търси, а не се намира, веднага заработва пазарът на черно, с всякакви фалшиви имитации. Така няколко поколения свикнаха, че истината не е нещо, което ти съобщават официално - официално тя може само да се скрие. Най-лесният механизъм, по който можеш да си доставиш истина, е ако преобърнеш официално изреченото. Ако ти кажат, че няма затруднения при снабдяването със стоки от първа необходимост, ти вземаш мрежичката и тръгваш да обикаляш магазините или търсиш връзки, за да се запасиш. Ако ти кажат, че радиацията от Чернобил е в нормални граници, ти се досещаш, че работата е наистина сериозна, започваш да киснеш марулите и се снабдяваш с йод.

Иначе казано, радиоактивността от живеенето в неистина продължи да действа и след излизането от системата. Недоверието в официалната информация остана и до днес. А това улесни до голяма степен плавния преход към фалшивите новини и конспиративните теории. Почвата вече беше подготвена.

Казаното обаче не бива да ни е алиби и признание за обреченост, нито извинение, че можем да се оправдаем със соца. Проблемът е, че две неща не поискахме да направим през така дълго проточилия се преход. Да създадем памет за това, през което сме минали, истинна и емоционална (думата емоционална е важна), а не просто политическа памет. И да приемем, че паметта не е дадена веднъж завинаги, че тя е всекидневно усилие. Казано просто - през тези 30 години ние не установихме стабилно разбиране за това, че животът в лъжа и тоталитарност е нещо лошо. Този етос ни убягна. И оттук разлепването на обществото беше подготвено. Второто, свързано с първото: не успяхме да се разберем за основни ценности. Ако няма такива ценности, които да са лепилото за едно общество, крехкостта и разпадът на това общество са въпрос само на време. Затова вирусът на национализма и популизма много лесно порази слабата имунна система на нашите общества. Вратата за дезинформация и фалшиви истини беше широко отворена.

"Докато истината се наведе да си върже обувките, лъжата вече е обиколила света"

Вървим към естествения и може би най-важен въпрос: Как да се справяме с фейк новините и дезинформацията? Мисля, че част от отговорите вече дадохме по-горе: през личното говорене за страховете и надеждите, през емоционалното, през литературата, през историите. Нека бъдем по-интересни разказвачи от разпространителите на конспиративни теории, защото сухият разказ вече не работи.

Възможно ли е да опровергаваме една по една фалшивите новини? Не бива да спираме да опитваме, но дали това е достатъчно? Има и друго - опровержението на една лъжа не е толкова интересно, колкото самата нея, нито пък се разпространява със същата скорост. Както казва българският писател Чудомир: "Докато истината се наведе да си върже обувките, лъжата вече е обиколила

света." Да, опровергането трябва да продължи. То е, така да се каже, мярка по спешност. Но дългосрочно по-важно е да залагаме върху неща с по-далечен хоризонт. Да работим с младите и да инвестираме сили в образованието. Да развиваме критическо мислене у тях, способност за анализ и размишление. Днес въздействието, което младите хора имат върху обществото и своите родители, вече е много по-голямо. Наскоро например излезе информация за това как в Русия младите хора помагат на възрастните си родители и близки да се справят с пропагандата на Путин. Начинът, по който технологично се развива светът, по-скоро превръща нас в ученици на младото поколение или поне в равнопоставени хора, търсеци истината.

По тази тема в последните месеци пробива и нещо трето, с което още не знаем как ще се справяме и готови ли сме за него - **новите степени на изкуствения интелект**. Това също поставя под въпрос границите на човешкото. Вижте и предупредителното писмо от тези дни на публични личности като Мъск, Харари и други за забавяне на опитите в тази посока. В контекста на нашата тема не се съмняваме, че навлизането на тези технологии неминуемо ще промени и усилва капацитета за разпространение на дезинформации.

Битката е за запазване на човешкото

Както казах по-горе, струва ми се, че сме стигнали до една последна граница - тази на човешкото, и то в най-буквален смисъл. Битката е за запазване на човешкото. От една страна, по време на война, каквато се води в момента, не просто е заплашен човекът, не просто умират хора - заплашено е общото, но и конкретно измерение на човешкото, човечността, хуманното. Нещо повече, заплашено е отношението към живота и към живота изобщо при вида на **опустошаваните украински градове и пространства**. В последните години до този ръб водеха антропоцентричната ни слепота пред екологичния колапс и самозабравата на прогреса. Ковид пандемията беше жълт картон в това отношение, а след нея дойде войната - другият основен аниhilатор на човешкото.

Ние не сме направени от икономика и политика, направени сме от такива неизмерими неща като тъга и колебание. Написах го преди 15 години по времето на една криза, която беше наречена икономическа поради слепота за невидимата екзистенциална криза, която стоеше зад нея, и не бих променил думите си оттогава. Докато бяхме обсебени от изчерпване на залежите от нефт, пропуснахме да видим изчерпването на други залежи, залежите от смисъл. Дефицитът на бъдеще винаги ще е по-важен и по-опустошителен от дефицита на природен газ например.

Защо подценихме този разказ? Казано накъсо: защото спряхме да виждаме човека като човек със страховете и надеждите му, той не влизаше в калкулацията. Или ако влизаше, влизаше само като потребител или производител на стоки, като икономическа единица, като гласоподавател. А тъкмо културата, и литературата в частност, които се занимават с тези невидими кризи, с човешкото в цялата му сложност, бяха смятани за лукс, нещо което ще прочетете в притурката или в последните страници на вестниците. Лукс и забавление, без което можем. Разминаването между калкулирания от държавите и правителствата човек и реалния човек, изоставен на собствените си страхове и тревожност, се задълбочи. Такъв човек има нужда от друг разказ, от нещо, което може да му даде просто и бързо обяснение. И популистите усетиха тази ниша.

Защото какво друго дава конспиративната теория - прави те значим. Дава ти измамната илюзия, че някой има план за теб. Дори този план да е негативен, да цели използването ти. Те, които и да са, искат да ти имплантират чип, пускат кемтрейлс, за да те упоят. Теб! Да, точно теб, малкия човек, иначе абсолютно невидим и ненужен. Тези хора, най-податливите на дезинформация, всъщност казват, без да го формулират ясно: Ние сме изоставени, сами, непотребни, забравени, изгубили смисъла. Нуждаем се от нов смисъл, от нов разказ за света и себе си, от нов свят. И тук въпросът е дали авторите на дезинформации първи ще протегнат фалшивите си сламки, за да ги "изтеглят", или ние ще отворим ума и сърцата си и ще опитаме да започнем разговор с тях.

Въпрос на спешност е този разговор да започне веднага. Ако вече не сме закъснели. И ако той все още е възможен.

Konrad-Adenauer-Stiftung e. V.

Medienprogramm Südosteuropa
Bulevard Yanko Sakazov 19, Et. 1, Ap. 2
1504 Sofia
Bulgarien

Tel: +359 2 94249-71
media.europe@kas.de
www.kas.de/medien-europa



Der Text dieses Werkes ist lizenziert unter den Bedingungen von „Creative Commons Namensnennung-Weitergabe unter gleichen Bedingungen 4.0 international“, CC BY-SA 4.0 (abrufbar unter: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode.de>)